

Istraživanja društvenih problema: bijele mrlje na sociološkoj mapi Hrvatske

DRAŽEN LALIĆ

Fakultet političkih znanosti

e-mail: drazen.lalic@st.t-com.hr

MARKO MUSTAPIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

e-mail: marko.mustapic@pilar.hr

UDK: 316.32:364](497.5)

316(497.5)

364.013

Pregledni rad

Primljeno: 17. 9. 2007.

Autori teksta polaze od ocjena Josipa Županova, iznesenih 2002. godine, prema kojima na sociološkoj mapi Hrvatske postoje "velike bijele mrlje" koje se odnose na društvene fenomene o kojima sociolozi nemaju empirijskih podataka ili ih imaju vrlo malo, te kako manjak sistematskih podataka o nekim bitnim društvenim pitanjima ometa sociološke generalizacije. U članku se ističe kako su ti nedostaci osobito uočljivi u vezi s istraživanjima fenomena društvenih problema. Ističe se kako izvjesne pojave mogu biti prepoznate kao društveni problemi ne samo zbog (obilježja, promjena) objektivne društvene stvarnosti, nego i na temelju subjektivnoga određivanja i konstruiranja. Uočava se kako su društveni problemi u suvremenoj Hrvatskoj uzročno-posljedično povezani s obilježjima složenoga društvenog konteksta, ponajviše s teškoćama odvijanja procesa tranzicije, modernizacije i globalizacije, te s posljedicama rata i svekolike društvene krize. U tekstu se analiziraju osnovna ograničenja i teškoće sociološke obrade društvenih problema u suvremenoj Hrvatskoj, i to na trima razinama: teorijskoj, empirijskoj i metodološkoj. Zbog utvrđenih raznovrsnih ograničenja i nedostataka sociološke obrade društvenih problema, upozorava se u izlaganju, sužava se opseg i kvaliteta poopćivosti koja se odnosi na sociologiju kao "dijagnozu određenoga vremena" (Srđan Vrcan) i posebice kao "znanost o društvenoj krizi" (Franco Ferraroti).

Ključne riječi: DRUŠTVENI PROBLEMI, SOCIOLOGIJA, SOCIOLOŠKA TEORIJA, EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA, METODOLOGIJA, HRVATSKA

"Ne samo o socijalnim već o svim društvenim problemima u nas raspravlja se u duhovnom ozračju sličnom svadljivim raspravama u zapadnoj Europi prije prosvjetiteljstva: glavni je problem tada bila kronična nestašica kruha, a koplja su se lomila oko problema transp-stancijacije – je li Krist realno ili samo simbolički prisutan u hostiji"
Josip Županov

I. UVOD

Na početku predgovora studiji "Mladi uoči trećega milenija", koja je objavljena 2002. godine, Josip Županov se zapitao kako bi izgledala zamišljena sociološka mapa Hrvatske. Procijenio je kako bi ta mapa bila slična mapi Antarktika koja se predočava kao velika bijela ploha ispod koje je skriven pravi reljef kopna, te objasnio: "Hrvatska ne bi odgovarala baš kompaktnoj bijeloj plohi, nego više velikim bijelim mrljama, pa bi njezin reljef bio tek djelomično vidljiv. Što bi značile te mrlje? One bi bile društveni fenomeni o kojima nemamo nikakvih znanstvenih empirijskih podataka ili ih imamo vrlo malo. Drugim riječima, tamo gdje nije bilo sustavnih socioloških istraživanja suočili bismo se s bjelinom" (Županov, 2002:9).

Koji su fenomeni prema Županovu (bili) posebno neobrađeni ili pak slabo obrađeni u suvremenoj hrvatskoj sociologiji? Kako se profesionalni sociolog, prema njegovu mišljenju, treba odnositi prema situaciji koju obilježava izrazita oskudnost sustavnih istraživanja o nekim bitnim društvenim pojavama? Pomno čitajući brojne tekstove koje je Županov objavio od stvaranja samostalne Hrvatske do svoje smrti krajem 2004. godine, moguće je detektirati veći broj takvih fenomena koje je on, slično drugim sociolozima u nas, nerijetko bio prisiljen analizirati na osnovu tek oskudne empirijske

evidencije.¹ Neki od fenomena kojima je on posvetio veliku pozornost imaju obilježja društvenih problema.

Tako je u svome tekstu "Socijalna prava i ostvarivanje prava – saga o hrvatskim umirovljenicima" iz 2002. godine Županov minuciozno analizirao društveni problem socijalne ugroženosti umirovljenika, odnosno neostvarivanje njihovih socijalnih prava. Ta je analiza vrlo bitna za istraživanje društvenih problema u suvremenoj Hrvatskoj. Ocjenjujući kako "rasprave o tom i drugim društvenim problemima ne zahvaćaju njihovu suštinu", Županov je implicite upozorio kako analize toga fenomena u nas često nisu usmjerene na istinske teškoće društvenoga života i stvarne uzroke tih teškoća.

Također, u svojoj raspravi na okruglom stolu "Hrvatska između demokracije i političkog nasilja" koji je održan u prosincu 1999. godine Županov je kao primjere za neistražene ili slabo istražene fenomene iznio neka svoja zapažanja vezana za pojavnost i uvjetovanost društvenoga problema nasilja, odnosno nasilničkoga ponašanja ljudi u svakodnevnim situacijama: "Primjećuje se velika bezobzirnost, verbalni obračuni, a i lako potezanje za oružjem, često bez ikakvih shvatljivih razloga. Čini se da ti obračuni većinom nisu etnonacionalno definirani, a u velikom gradu, gdje su ljudi 'zaštićeni' anonimnošću, teško da bi mogli biti tako definirani, pogotovo kad imamo na umu da se različiti etnikumi kod nas po vanjskom izgledu ničim ne razlikuju. Budući da o toj pojavi nema empirijskih istraživanja, taj se fenomen ne može kvantitativno dimenzionirati, no čini se da broj takvih 'incidenata' nije zanemariv" (Županov, 2000).

Pojave nasilja u svakodnevnim situacijama Županov je motrio kao "vertikalne konflikte" (između skupina koje čine neku hijerarhiju u društvu); vertikalni se konflikti za razliku od onih "horizontalnih" (između etničkih i teritorijalnih zajednica koje se ne nalaze ni u kakvom hijerarhijskom odnosu) prema njegovu mišljenju mogu rješavati demokratskom procedurom (Županov, 2000:25). Dakle, prema njegovoj ocjeni nasilničko ponašanje ljudi u svakodnevnim situacijama može se znatno ublažiti valjanim funkcioniranjem pravne države i drugim mehanizmima koji stoje na raspolaganju društvu zasnovanom na načelima demokracije. No izraženije pomake u rješavanju toga društvenog problema ne treba očekivati prije nego se društvo (re)integrira: Županov je uvjetovanost nasilničkoga ponašanja građana ponajprije interpretirao okolnošću da se "hrvatsko društvo nalazi u situaciji integracijskog vakuuma" (Županov, 2000:25).

Dakle Županov je u svojim tekstovima pokušao ublažiti znatne i raznovrsne deficite u sociološkoj analizi (nekih) društvenih problema u suvremenoj Hrvatskoj. Polazeći od njegovih ocjena vezanih za predmetna usmjerenja sociološke produkcije u suvremenoj Hrvatskoj i napose za obilježja te produkcije koja se odnose na istraživanje društvenih problema, u ovom tekstu² pokušavamo dati sažeti odgovor na sljedeće pitanje koje prema našem mišljenju ima veliko znanstveno i društveno značenje: Koliko su i kako su "bijele mrlje" u našoj sociologiji izražene u vezi sa znanstvenom obradom društvenih problema u suvremenom hrvatskom društvu? Na temelju uvida u sociološke tekstove koji su tematski vezani za društvene probleme u Hrvatskoj od 1990. godine do danas ocjenjujemo kako neki društveni problemi uopće nisu istraženi, u vezi s drugim problemima provedene su tek rijetke i površne analize koje su rezultirale s malo podataka i vrijednih teorijskih interpretacija, treća su istraživanja iz toga područja trpjela od teorijskih i metodologijskih ograničenja i nedostataka, dok su razmjerno rijetko realizirana istraživanja koja zadovoljavaju uzuse kvalitetne sociološke produkcije.

Osim razloga koji je prezentiran u toj ocjeni, ovu analizu poduzimamo i zbog tri dodatna razloga.

Prvi se odnosi na veliko značenje istraživačkoga područja društvenih problema za sociologiju u cijelosti i razvoj te znanosti, koja dolazi do izražaja od Durkheimove studije "Samoubojstvo", pre-

¹ Županov je smatrao kako profesionalni sociolog "može pokušati sagledati postojeće informacije, ma koliko one bile nepotpune, u sociološkoj perspektivi, oslanjajući se pritom na sociološku teoriju" (Županov, 2002:22).

² Ovaj je tekst izmijenjeno i prošireno izlaganje što smo ga 30. ožujka 2007. godine prezentirali na Nacionalnom sociološkom kongresu u Splitu.

ko istraživanja sociologa iz Čikaške škole, do tekstova Georga Ritzera i drugih istaknutih sociologa objavljenih u posljednje vrijeme. Norbert Elias je u svom eseju "Što je sociologija?" na sljedeći način odredio predmet znanosti o društvu: "Sociologija je usmjerena na probleme društva, a društvo je nešto to stvaraš s drugim ljudima..." (Elias, 1970:13). Slično tomu, George Ritzer je u predgovoru zborniku "Handbook of Social Problems. A Comparative International Perspective" istaknuo kako su društveni problemi "jedno od najznačajnijih pitanja ne samo u sociologiji i drugim društvenim znanostima nego u društvenom svijetu u cijelosti" (Ritzer, 2004:ix).

Drugi je razlog vezan za okolnost da istraživanje društvenih problema zasigurno ima veliko znanstveno i šire društveno značenje u Hrvatskoj kao tranzicijskoj zemlji u kojoj su intenzivirani procesi globalizacije i europeizacije, koja još uvijek osjeća teške posljedice rata te koja je već gotovo tri desetljeća (uključujući posljednje desetljeće bivše Jugoslavije) izložena ekonomskoj i svekolikoj društvenoj krizi. U uzročno-posljedičnoj vezi s tim i drugim procesima i obilježjima društvenoga života izbijaju i šire se različiti društveni problemi koji znatno remete socijalnu integraciju i narušavaju kvalitetu društvenoga života u suvremenoj Hrvatskoj. Zanimljivo je da se upravo zbog eskaliranja društvenih problema često povećava zanimanje javnosti za ekspertize sociologa (vjerojatno izraženije nego drugih znanstvenika), što u nas i nije posve nova pojava.³ U svakom slučaju, smatramo kako sociolozi i drugi znanstvenici trebaju sustavno provoditi ozbiljna istraživanja društvenih problema, analizirati njihovu pojavnost i plodno interpretirati njihovu društvenu pozadinu. Ta je potreba izražena ne samo zbog spoznajnih razloga i potrebe za educiranjem javnosti, nego i zbog nedvojbene (potencijalne) primjenjivosti rezultata socioloških i drugih istraživanja u javnim politikama i drugim oblicima društvenih akcija usmjerenih suzbijanju različitih društvenih problema.⁴

Treći je razlog što smo nas dvojica u akademskoj godini 2006./07. izvodili nastavu – prvi kao nositelj predmeta, drugi kao vanjski suradnik – na predmetu Sociologija hrvatskoga društva što ga upisuju (riječ je o temeljnom izbornom predmetu) studenti druge godine politologije i novinarstva na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Naime u sklopu te nastave usmjeravali smo pozornost i na tematiku društvenih problema⁵, uz ostalo i zato što smo u dosadašnjem tijeku naših znanstvenih karijera istraživali neke društvene probleme: prvi od nas nasilje ekstremnih nogometnih navijača, ovisnost o drogi i urbanističke devastacije, a drugi migracije i zagađenje okoliša.

II. OGRANIČENJA I TEŠKOĆE SOCIOLOŠKE OBRADE DRUŠTVENIH PROBLEMA U SUVREMENOJ HRVATSKOJ

U ovom izlaganju razlikujemo i analiziramo tri vrste ograničenja i teškoća sociološke obrade društvenih problema u suvremenoj Hrvatskoj. Riječ je o teorijskim, metodologijskim i empirijskim ograničenjima i teškoćama.

³ Ivan Kuvačić je još sredinom osamdesetih godina prošloga stoljeća, analizirajući razvoj sociologije u bivšoj Jugoslaviji i drugim socijalističkim zemljama, uočio da u tim zemljama "...sve dok se život u njima odvija bez većih problema, one su vrlo slabo zainteresirane za razvoj društvenih znanosti. Tek s nastupom i produbljenjem krize razvoja taj interes je nešto porastao. Mnogim autorima s ovog područja koji do sada nisu pozivani da javno izlažu svoja gledišta i koji su dolazili na stupce dnevne štampe jedino kad ih se napadalo zbog pogleda iznesenih u stručnim publikacijama, odjednom se počelo postavljati pitanja o ključnim problemima privrednog i društvenog razvoja" (Kuvačić, 1986:9).

⁴ Jedan se od nas dvojice izravno osvjedočio kako rezultati znanstvenih istraživanja društvenih problema mogu pridonijeti društvenoj akciji koja je usmjerena suzbijanju tih problema. Naime istraživanja koja je Lalić proveo sa suradnicima (uglavnom psiholozima) poslužila su u drugoj polovini prošloga desetljeća kao spoznajna osnova za pripremu i provedbu uspješne javne politike Grada Splita vezane za društveni problem ovisnosti o drogi i zlouporabe droge (Lalić, 1995; Lalić, Nazor, 1997; Grubišić i drugi, 1997).

⁵ Tako smo u zimskom semestru nastavne godine 2006/2007. pripremili i proveli radionicu u kojoj su studenti, podijeljeni u deset skupina, prikupljali i analizirali podatke vezane za najveće društvene probleme u suvremenoj Hrvatskoj. U vezi s nekim društvenim problemima nije bilo dostatno kvalitetnih socioloških radova i znanstveno ustanovljenih podataka kojima su se studenti mogli koristiti u pripremi te radionice.

1. Teorijska ograničenja i teškoće

Teorijske teškoće s kojima se suočavaju hrvatski sociolozi u svojim pokušajima da objasne uvjetovanost i ostala bitne aspekte (pozadine) društvenih problema djelomice su slične teškoćama sociologa u drugim zemljama svijeta koji se bave tim područjem. Ponajprije se to odnosi na nepostojanje općeprihvaćene definicije pojma društvenih problema, odnosno na okolnost što taj pojam pripadnici različitih teorijskih orijentacija u sociologiji definiraju na različite načine. Američki sociolog Joel Best, u svom instruktivnom tekstu o teorijskim pitanjima istraživanja društvenih problema i društvene devijacije, ističe: “Kao koncept, društveni problem ima jednu veliku prednost i jedan očiti nedostatak. Prednost je da se taj pojam čini bliskim pa mnogi ljudi misle da razumiju što on znači; nedostatak je da se pokazalo gotovo nemogućim definirati društveni problem na bilo koji analitički zadovoljavajući način” (Best, 2004:14).

Pojam društveni problem znanstvenici su počeli koristiti još u drugoj polovini 19. stoljeća, ponajprije kako bi označili složene, konfliktne međuodnose rada i kapitala u novim industrijskim društvima. Već krajem toga stoljeća, taj se pojam počeo koristiti u množini jer su analitičari toga fenomena (od tada su među njima posebno prisutni sociolozi) uočili kako je društvo opterećeno s više problema koji prema mnogim svojim obilježjima imaju zajedničku (društvenu) narav i uvjetovanost.

Tijekom posljednjih više od stotinu godina, sociolozi su osmislili i koristili nekoliko općih pristupa određivanju pojma društveni problemi; ti su pristupi uglavnom sukladni različitim teorijskim konceptima (analiziranja) toga fenomena koji su povezani s osnovnim teorijskim orijentacijama u sociologiji. Kako bismo ostvarili pregledan uvid u tu složenu teorijsku tematiku, ovdje izlažemo osnovne značajke dvaju općih pristupa određivanja (pojma) i objašnjavanja društvenih problema u suvremenoj sociologiji: objektivističkoga i subjektivističkoga. Razlikovanje tih dvaju pristupa istaknuto je u teorijski usmjerenim radovima uglednih suvremenih istraživača društvenih problema u SAD-u i drugim zemljama zapada (Best, 2004; Eitzen, Baca Zinn, 2006).

Prvi je pristup *objektivistički*, zasnovan na ocjeni kako postoji objektivna, stvarna prisutnost društvenih problema koja se može utvrditi empirijskim ispitivanjima. Slijedom toga pristupa brojni sociolozi, uglavnom pripadnici makroteorijskih orijentacija, određuju društvene probleme kao očite, štetne društvene uvjete koji izazivaju zabrinutost u društvu i predmet su napora usmjerenih njihovu suzbijanju. Funkcionalist Edwin E. Lemert je prije više od trećine stoljeća odredio kako je većina sociologa koji se koriste tim pojmom suglasna da pojava koja se motri kao društveni problem ima tri osnovna obilježja: raširena je, odnosno karakteristična za ponašanje velikoga broja ljudi; u javnosti se ocjenjuje kao nepoželjna; može se spriječiti ili ublažiti organiziranom društvenom akcijom (Lemert, 1972). Robert K. Merton odredio je društvene probleme kao dezintegracije ili devijacije u društvenom ponašanju, te kao nesklad između društveno prihvaćenih standarda i aktualnih uvjeta društvenoga života (Merton, 1961).

Osobito je bitno razlikovanje koje je početkom šezdesetih godina prošloga stoljeća ustanovio Wright C. Mills: ako je situacija kao nezaposlenost problem za pojedinca ili rastrkane pojedince, to je “privatna teškoća”; ako je nezaposlenost raširena, utječe na mnogo ljudi u području ili društvu, onda je to “javno pitanje” ili “društveni problem” (Mills, 1962).

Eitzen i Baca Zinn uočavaju “objektivnu stvarnost društvenih problema”, te preciziraju kako “postoje uvjeti u društvu (kao što su siromaštvo i institucionalni rasizam) koja uzrokuju materijalno ili psihičko trpljenje kod nekih dijelova stanovništva; postoje sociokulturne pojave koje ometaju velik broj pripadnika društva da razvijaju i koriste svoj puni potencijal; postoje proturječnosti između onoga za što bi se zemlja poput Sjedinjenih Država trebala zalagati (jednakost šansi, pravda, demokracija) i stvarnih uvjeta u kojima njeni ljudi žive” (Eitzen, Baca Zinn, 2006:6).

Drugi je teorijski koncept *subjektivistički*, a zasniva se na kritici objektivističkoga pristupa određenju i analiziranju društvenih problema. Ta je kritika izražena u sljedećim pitanjima: koje

društvene skupine definiraju neku pojavu kao društveni problem: kakav je položaj tih skupina u društvenoj strukturi; imaju li te skupine koristi od takva definiranja; nameću li te skupine negativno određenje neke pojave društvu u cijelosti i slična. Poznati su odgovori na ta pitanja koja su dali sociolozi interakcionisti, osobito oni koji su osmislili i koristili teoriju etiketiranja (*labeling theory*) u istraživanjima društvenih devijacija: društvene probleme kao takve definiraju i nameću društvu pripadnici vladajuće elite koji imaju koristi od takva definiranja (Becker, 1963; Edelman, 2003).

Prema tim sociolozima, ne postoji objektivna prisutnost društvenih problema, nego samo subjektivno dana oznaka neke pojave kao društvenoga problema ili neke osobe kao aktera takvoga problema; društveni se problemi ne odnose na objektivnu stvarnost, nego na subjektivna socijetalna reagiranja.

Sociolozi konstruktivisti od sedamdesetih su godina prošloga stoljeća radikalizirali subjektivistički koncept, nastojeći na tome da jedino što društveni problemi uopće imaju zajedničkoga jest njihovo određivanje kao društvenih problema koje poduzimaju utjecajne društvene skupine. Tako M. Spector i J. I. Kitsuse, polazeći od utjecajne teorije “društvene konstrukcije zbilje” Peter L. Bergera i Thomasa Luckmanna, definiraju društvene probleme kao “aktivnosti pojedinaca ili grupa koje stvaraju tvrdnje o tegobama i zahtjeve s obzirom na neke navodne uvjete” (prema: Best, 2004:20).

Razrješavanje ili barem ublažavanje teorijskih ograničenja i teškoća u sociološkoj obradi društvenih problema u suvremenoj Hrvatskoj ponajprije ovisi o tome hoće li istraživači koji provode istraživanja tematski vezana za to područje prethodno valjano odrediti taj pojam. Naime uvid u sociologijску i drugu znanstvenu produkciju koja zahvaća društvene probleme u nas pokazuje da neki istraživači u svojim tekstovima ne iznose definicije toga pojma, vjerojatno zato što smatraju kako se njegovo značenje podrazumijeva.⁶ Odsutnost određivanja ili neprecizno određivanje pojma društveni problemi prijeti snižavanjem za to vezanoga sociološkog i drugoga znanstvenog diskursa na kolokvijalnu odnosno neznanstvenu razinu te snižava kakvoću istraživanja.

Dakle potrebno je precizno i obuhvatno odrediti složeni pojam društvenih problema te se u istraživanjima usuglašeno koristiti određenjem koje bi prihvatila sociologijска pa i druga znanstvena zajednica u nas. Ocjenjujemo kako bi se, umjesto opredjeljivanja za jedan od dvaju osnovnih pristupa i kritiziranja drugoga pristupa, trebalo koristiti (prema našem mišljenju očitima) vrijednim značajkama i objektivističkoga i subjektivističkoga načina određenja pojma društvenih problema.

Stoga predlažemo sintetičko određenje prema kojem su društveni problemi dezintegrativne pojave koje dolaze do izražaja u ponašanju velikoga broja ljudi, koje u (znatnom dijelu) javnosti izazivaju zabrinutost i mogu se spriječiti ili ublažiti organiziranom društvenom akcijom. Društveni problemi mogu biti prepoznati u javnosti ne samo zbog (promjena) objektivne društvene stvarnosti nego i zbog subjektivnoga određivanja odnosno konstruiranja neke pojave kao društvenoga problema. Sociologijско istraživanje i promišljanje neke pojave kao društvenoga problema trebalo bi uključivati kritičko analiziranje (obilježja) društvene strukture odnosno raspodjele moći te drugih resursa u društvu, kao i nesklada između institucionalno određenih uvjeta življenja i životne stvarnosti velikoga broja pripadnika društva.

Nadalje moguće je uočiti neka posebna teorijska ograničenja i teškoće u istraživanjima društvenih problema s kojima se sučeljavaju sociolozi u Hrvatskoj. Svakako treba uzeti u obzir da specifičnosti društvenoga konteksta u Hrvatskoj, slično u drugim tranzicijskim zemljama Istočne i Srednje Europe, ionako složeni fenomen društvenih problema čine posebno kompleksnim. Smatramo da valjano dizajniranje teorije društvenih problema u suvremenoj Hrvatskoj zahtijeva precizno detektiranje ključnih obilježja i aspekata toga društvenoga konteksta, što nužno uključuje nastojanje

⁶ Primjerice u članku Benjamina Čuliga “Analiza procjene aktualnih društvenih i političkih problema u Hrvatskoj” (u kojem su predstavljeni vrijedni podatci dobiveni empirijskim istraživanjem na reprezentativnom uzorku građana Hrvatske) izostalo je određivanje temeljnih pojmova društveni i politički problemi (Čulig, 2005).

da se uvjetovanost društvenih problema sagleda u izravnoj povezanosti s velikim društvenim procesima kojima je izloženo suvremeno hrvatsko društvo: tranzicijom, modernizacijom, europeizacijom i globalizacijom.

Slijedom toga, treba istaknuti kako društveni problemi posljednjih gotovo dvaju desetljeća u nas nastaju i šire se u društvenom ambijentu koji je obilježen velikim i brzim promjenama. Hrvatsko društvo pokazuje brojne znakove kulturne i društvene ambivalentnosti i složenosti (primjerice između tradicionalne, moderne i postmoderne kulture kao načina života i nacrtu za življenje; između obilježja nerazvijenoga, razvijajućega i razvijenoga društva, i slično). Također u suvremenom je hrvatskom društvu nesrazmjer između kulturalnih ciljeva i društveno propisanih sredstava za ostvarenje tih ciljeva osobito izražen, što stvara pogodne uvjete za širenje anomalije kao katalizatora društvenih problema koji su povezani s društvenom devijacijom; u njemu je socijalna konfliktnost vjerojatno izraženija nego u društvima koja već dugo nisu imala izravno iskustvo rata i temeljitih promjena političkoga i društvenoga uređenja, i slično.

Nadalje smatramo da pri ustanovljavanju teorijske osnove istraživanja društvenih problema neizostavno treba uzeti u obzir da su se od početka prošloga desetljeća do danas u nas zbile velike promjene društvenih vrijednosti i sustava vrijednosti u cijelosti. S jedne strane te su promjene izražene u snažnom prodoru individualističkih vrijednosti (npr. materijalizma i pragmatizma), a s druge strane u izmjeni naravi kolektivističke vrijednosne orijentacije (primjerice još od kraja osamdesetih godina prošloga stoljeća umjesto kolektivističkih vrijednosti bivšega socijalističkog sustava dolaze vrijednosti nacije i herojskoga kodeksa, osobito prisutne tijekom prošloga desetljeća u kojemu je društveni život dominantno obilježilo iskustvo rata i posljedica rata) (Županov, 2002). Neki su hrvatski sociolozi uočili da su neke ranije istaknute ideje vodilje zbog kontroverznoga odvijanja procesa tranzicije i za taj proces vezane privatizacije vlasništva barem djelomice zadržale svoju prisutnost (npr. radikalni egalitarizam) (Županov, 1995).

Također pri osmišljavanju te teorijske osnove nužno je detektirati kako su se osobito velike promjene zbile u socijalnoj stratifikaciji hrvatskoga društva. S tim u vezi moguće je uočiti trend intenzivnoga raslojavanja društva slijedom čega se povećavaju razlike između razmjerno uskoga višega sloja i širokoga sloja siromašnih, dok je srednji sloj osobito tijekom prošloga desetljeća izgubio znatan dio svoga materijalnog i kulturnoga potencijala te društvenoga utjecaja (Malenica, 2007; Županov, 1995).

Iznesena i druga obilježja društvenoga konteksta stvaraju plodno tlo za nicanje i bujanje raznovrsnih društvenih problema, koji zbog svoje ozbiljnosti i nepovoljnoga utjecaja na društvenu stvarnost zahtijevaju sustavnu sociološku i drugu znanstvenu analizu. U takvoj je analizi društvene probleme u Hrvatskoj zasigurno neopravdano motriti izdvojeno od (obilježja) društvenih problema u Europi i drugim dijelovima svijeta, osobito zato što je suvremeno hrvatsko društvo intenzivno izloženo procesima europeizacije i globalizacije. Sociolozi u Hrvatskoj nisu dostatno usmjerili pozornost na vrlo bitnu komparativnu dimenziju toga fenomena pa su u njihovim radovima razmjerno rijetke usporedbe (pojavnosti i uvjetovanosti) društvenih problema u nas i u drugim zemljama. Slijedom toga, ali i zbog drugih razloga, uglavnom nisu odredili različite društvene probleme u suvremenoj Hrvatskoj kao probleme koji su karakteristični za nerazvijena društva, ona u razvoju ili za razvijena društva.

Da je smještanje (obilježja) društvenih problema u jednoj zemlji u perspektivu društvenih problema na globalnoj razini analitički vrlo korisno, pokazuju vrijedni doprinosi autora zbornika "Handbook of Social Problems. A Comparative International Perspective" (Ritzer, 2004). George Ritzer u uvodnom tekstu toga zbornika analizira znatne razlike između vrste i obilježja društvenih problema u razvijenim/bogatim društvima (kao što je američko) i nerazvijenim/siromašnim društvima, ističući s jedne strane kako su posljednja društva izloženija brojnim društvenim problemima (npr. siromaštvu), ali upozoravajući s druge strane kako bogatstvo nekoga društva dovodi do osobito velike prisutnosti određenih društvenih problema. Uz ostalo on ocjenjuje kako korištenje različitih

tehnologija uvjetuje veću izloženost razvijenih i bogatih društava zagađenju zraka i drugih posljedica društva rizika (pri čemu se oslanja na teoriju Ulricha Becka), da razvijenost i bogatstvo čini društva ranjivijima spram nekih društvenih problema (ponajprije terorizma, što su pokazala zbivanja vezana za terorističke napade 11. rujna 2001. u SAD i slična zbivanja nekim drugim zemljama zapada). Naposljetku, Ritzer ocjenjuje kako je društvene probleme u razvijenim društvima moguće interpretirati teжом o slabosti snažnih (*weakness of the strong*) kao inverzijom postmodernističke teze o snazi slabih (*strength of the weak*) (Ritzer, 2004:4).

Već i letimičan uvid u društvene probleme u suvremenoj Hrvatskoj, pokazuje da se naše društvo, uz društvene probleme koji prate društva u razvoju (primjerice nezaposlenost), suočava s nekim problemima koji su karakteristični za slabo razvijena/siromašna društva (npr. sa socijalnom ugroženošću umirovljenika), ali i s društvenim problemima koji najviše izbijaju u razvijenim/bogatim društvima (npr. sa zagađenjem okoliša i depopulacijom). U području društvenih problema u Hrvatskoj kao da se izražava i slabost snažnih i slabost slabih, što je moguće povezati s unutarnjom složenosti našega društva koje je izloženo raznovrsnim teškoćama pa i traumama svoje transformacije, ali i postupnim poratnim i tranzicijskim oporavkom pa i napretkom.

2. Empirijska ograničenja i teškoće

Empirijska ograničenja i teškoće u sociološkoj obradi društvenih problema u suvremenoj Hrvatskoj odnose se na nedostatke koji se mogu ustanoviti pregledom sadržajne odnosno predmetne usmjerenosti za to vezanih empirijskih istraživanja (metodološki aspekti istraživanja društvenih problema u ovom tekstu analizirani su zasebno).

Ponajprije treba upozoriti na to da u posljednjih sedamnaest godina u nas nije objavljena ni jedna znanstvena monografija o društvenim problemima u cijelosti, što upućuje na opravdanost ocjene kako u nas nije dostatno prepoznata znanstveno i šire društveno značenje toga područja. Empirijska su se istraživanja sociologa u tom razdoblju uglavnom odnosila na neke zasebne društvene probleme, dok je fenomen društvenih problema u cijelosti ograničeno ispitivan samo u sklopu istraživanja javnoga mnijenja koja su imala neki drugi osnovni predmet⁷ (tako dobiveni podatci isključivo se odnose na ispitivanje percepcije o tome koji su problemi najveći ili najteži).

Također moguće je ustanoviti kako hrvatski sociolozi uglavnom nisu dostatno uspoređivali i povezivali rezultate svojih istraživanja o zasebnim društvenim problemima s rezultatima istovjetnih istraživanja sociologa i drugih znanstvenika u drugim zemljama, posebno onima tranzicijskima.⁸

S obzirom na sociološku obradu zasebnih društvenih problema, poglavito treba istaknuti posve rijetku prisutnost istraživanja vezanih za nezaposlenost kao nedvojbeno najveći društveni problem suvremenoga hrvatskog društva. Upozoravamo na to da u samostalnoj Hrvatskoj nije objavljena ni jedna sociološka monografija o tom problemu; nezaposlenost se u suvremenoj hrvatskoj sociologiji analizira tek sporadično, i to uglavnom u okviru istraživanja i tekstova koji imaju neki drugi osnovni predmet, primjerice socijalnu stratifikaciju ili siromaštvo (Malenica, 2007; Šućur, 2001).

Također društveni problemi kriminal (u različitim oblicima: organizirani, gospodarski, ulični i drugima) i siromaštvo, koji su prema rezultatima istraživanja javnoga mnijenja i drugim izvorima među najvećima društvenim problemima u nas, rijetko su tijekom posljednjih sedamnaest godina bili predmetom istraživanja i tekstova. Tako se kriminalom i siromaštvom od hrvatskih sociologa specijalistički i sustavno bave samo dvojica sociologa: Renato Matić (Matić, 2003) i Zoran Šućur.

⁷ Tako su prikupljeni podatci o stavovima i mišljenjima građana o društvenim problemima u istraživanjima javnoga mnijenja koja su za osnovni predmet imala odnos građana prema nevladinim organizacijama i civilnom društvu, prema političkim strankama i izborima i slično.

⁸ Da je komparativni pristup u istraživanju društvenih problema vrlo koristan, pokazuje zbornik radova "Sexuality and Gender in Postcommunist Eastern Europe and Russia" iz 2005. koji su uredili Aleksandar Štulhofer i Theo Sandfort (Štulhofer, Sandfort, 2005).

Znatni nedostaci dolaze do izražaja i u vezi sa sociološkom i drugom znanstvenom obradom društvenoga problema socijalne ugroženosti umirovljenika, što treba dovesti u vezu s okolnošću da u hrvatskoj sociologiji, za razliku od zemalja zapada, nije razvijena sociologija starih kao posebna sociologijska disciplina (za razliku od toga, sociologija mladih u nas ima prilično bogatu tradiciju). Znatna nezainteresiranost sociologa u Hrvatskoj za socijalnu ugroženost umirovljenika i društveni položaj starijega naraštaja u cijelosti u velikom je nesrazmjeru s posljednjih nekoliko godina sve izrazitijom (zbog posljedica problema depopulacije, povećanja prosječne životne dobi, snažne političke organiziranosti umirovljenika i učinkovitosti njihove “jednoproblemske” stranke HSU te drugih razloga) političkom i društvenom važnošću umirovljenih i osoba starijih od šezdeset godina u nas.⁹

Nadalje hrvatski su sociolozi, pa i pripadnici nekih drugih znanstvenih disciplina, analizu u nas izrazito prisutnoga društvenog problema depopulacije¹⁰ gotovo posve prepustili demografima, što bitno ometa kvalitetu znanstvenoga uvida u taj složeni problem koji treba multidisciplinarno ispitivati. Vjerojatno ponajprije zbog nepostojanja multidisciplinarnе analize, umjesto sociologa, (socijalnih) psihologa i drugih znanstvenika detektiranje društvenih aspekata i uzroka problema depopulacije poduzimaju oni koji se ne bave znanošću – novinari, političari i drugi.

Društvenim problemom gospodarskih teškoća u posljednjih sedamnaest godina u nas su se, osim plodnoga Josipa Županova, bavili tek neki sociolozi, prije svih Drago Čengić i Aleksandar Štulhofer (koji je tijekom prošloga desetljeća često surađivao s nekim istaknutim ekonomistima).¹¹ Nedostatak kvalitetnih analiza društvenih aspekata gospodarskih teškoća u suvremenoj Hrvatskoj djelomice su nadoknadili neki multidisciplinarno orijentirani znanstvenici iz drugih područja.¹²

Moguće je ocijeniti kako prisutnost brojnih “bijelih mrlja” u vezi s istraživanjima društvenih problema u suvremenoj hrvatskoj sociologiji ima raznovrsne uzroke. U nedostatku prostora ovdje samo naznačujemo neke od tih uzroka o kojima smo na nacionalnom sociološkom kongresu u Splitu 2007. raspravljali s nekim drugim sociolozima: u Hrvatskoj djeluje razmjerno mali broj profesionalnih sociologa-istraživača; već poslovičan nedostatak sredstava i povoljnih uvjeta za provođenje ozbiljnih istraživanja, pa time i istraživanja društvenih problema koji su prilično rašireni; u bivšoj Jugoslaviji sociolozi sve do druge polovine osamdesetih uopće nisu provodili istraživanja nekih društvenih problema čije postojanje tadašnja vlast uopće nije bila spremna priznati, dok su neki hrvatski sociolozi istraživali društvene probleme na razini cijele federacije pa im je tako barem djelomice izmaknuo fokusirani uvid u taj fenomen u Hrvatskoj; u našim je društvenim znanostima – ne samo u sociologiji nego i u psihologiji, ekonomiji i drugima – već dugo prisutno (na sreću, ne kod svih znanstvenika-istraživača) podcjenjivanje i zanemarivanje nekih osobito složenih te za istraživače osobito osjetljivih pojava koje imaju veliko društveno značenje; hrvatska je sociologija imala drukčiji razvoj od znanosti o društvu u zemljama zapada, primjerice od američke sociologije koja je znatno praktičnija i usmjerenija na primijenjena istraživanja društvenih problema itd.

⁹ U Hrvatskoj posljednjih godina živi čak milijun i sto tisuća umirovljenika koji u prosjeku imaju samo pedeset godina. S tim u vezi treba uzeti u obzir kako je Hrvatska, kako prezentira studija “Starenje populacije 2006.” Ujedinjenih naroda, na 12. mjestu među 192 države članice UN-a prema udjelu starijih od 60 godina u stanovništvu (22 posto) (Galović, 2006).

¹⁰ Prema podacima Državnoga zavoda za statistiku, u 2005. godini je u Hrvatskoj umrlo 9 298 osoba više nego novorođenih (te je godine u nas rođeno 42 492 djece, što je čak 24 245 manje nego 1982. godine).

¹¹ Aleksandar Štulhofer i ekonomist Velimir Šonje (tada zaposlen u Narodnoj banci Hrvatske) još su 1995. objavili vrijedan članak “Ne tako opasne veze sociologije i ekonomike: skica socioekonomskog modela institucionalne promjene” u kojem ističu “plodnost suradnje sociologa i ekonomista” (Šonje, Štulhofer, 1995:200).

¹² Primjerice ekonomist Vojmir Franičević u svom je testu o prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj predstavio izvrsnu, moguću je ocijeniti ponajprije sociološku, analizu prisutnosti i pozadine ne samo gospodarskih teškoća, nego i društvenih problema nezaposlenosti i socijalne ugroženosti umirovljenika (Franičević, 2002).

Za razliku od prethodno spomenutih društvenih problema o kojima suvremena hrvatska sociologija ne raspolaže s dovoljno podataka, u vezi s nekim drugim društvenim problemima u posljednjih petnaestak godina provedena su neka relevantna empirijska istraživanja i objavljeni vrijedni radovi.

Tako postoje relevantni podatci o korupciji, koji nisu dobiveni samo na temelju znanstvenoga djelovanja Josipa Kregar (Kregar, 1998) i nekih drugih sociologa¹³, nego i na temelju aktivnosti Transparency International (npr. mjerenje indeksa percepcije korupcije) i nekoliko ostalih nevladinih organizacija koje su specijalizirane za praćenje toga problema.

Ozren Žunec, Kruno Kardov (Žunec, 1998; Kardov, 2002) i neki drugi sociolozi objavili su zapažene radove u kojima su analizirali posljedice ratova na području bivše Jugoslavije krajem prošloga stoljeća na međuetničke i druge društvene odnose pa u tom sklopu i na teškoće društvenoga položaja pripadnika etničkih manjina koje se u Hrvatskoj mogu motriti kao društveni problem. Teškoće vezane za međuetničke odnose i društveni položaj etničkih manjina ispitivane su u okviru kvalitetnih istraživanja i radova nekih hrvatskih sociologa: Maje Štambuk (knjiga "Kako žive hrvatski Romi", Štambuk, 2005), Željke Šporer i Duška Sekulića (Sekulić, 2004), te Srđana Vrcana (Vrcan, 2006) i nekih drugih. Ipak moguće je ocijeniti da bi problemi vezani za međuetničke odnose te etničke i druge manjine, zbog svoga znatnoga političkog i društvenoga značenja, trebali izazivati veće zanimanje hrvatskih sociologa.

Od druge polovine prošloga desetljeća djelomice je prevladana gotovo posvemašnja nezainteresiranost sociologa za ovisnost o drogi i zlouporabu droge kao područje koje su sve dotad znanstveno kontrolirali liječnici-psihijatri i (nešto manje) psiholozi.¹⁴ U vezi s time provedena su neka sociološka istraživanja u kojima su korištene za ispitivanje te problematike osobito korisne kvalitativne metode (životna povijest, nestrukturirani intervjui...) te koja su donijela vrijedne podatke i teorijski utemeljene interpretacije.

Nadalje već se dulje vrijeme u nas provode istraživanja i objavljuju tekstovi o društvenom problemu nasilja. No ponajprije se to odnosi na problem nasilja ekstremnih nogometnih navijača, dok su druge probleme vezane za nasilje naši sociolozi uglavnom rijetko istraživali. Hrvatski su sociolozi u posljednjih dvadeset godina dali velik teorijski doprinos – osobito su u tom pogledu vrijedni radovi Srđana Vrcana koji su objavljeni u studiji "Nogomet – politika – nasilje" (Vrcan, 2003) – i metodološki doprinos (korištenje promatranja sa sudjelovanjem, grupnoga intervjua te nekih drugih kvalitativnih metoda, pa i kombiniranje kvalitativnih s kvantitativnim metodama) istraživanju nasilja ekstremnih navijača i navijačke supkulture u cijelosti.

Neki su doprinosi u posljednjem razdoblju ostvareni i u vezi s istraživanjima problema gradova i urbanističkih devastacija (istraživanja i radovi Silve Mežnarić, Inge Tomić-Koludrović, Anči Leburić, Anke Mišetić, Ognjena Čaldarovića, Ivana Rogića i drugih), kao i zagađenja okoliša (Ivana Cifrića, Krešimira Kufrina, Ognjena Čaldarovića...). Ipak, sve izraženija prisutnost i društvena štetnost tih društvenih problema (osobito u velikim gradovima i na priobalju) zahtjeva povećani istraživački angažman sociologa i drugih znanstvenika.

Aleksandar Štulhofer, zajedno s nekoliko mladih sociologa,¹⁵ svojim je istraživanjima pridonio ublažavanju slaboga sociološkog praćenja obilježja i uvjetovanosti različitih društvenih proble-

¹³ Primjerice mlada je sociologinja Suzana Kunac, zajedno sa suradnikom, provela zanimljivo istraživanje obilježja problema korupcije u lokalnoj vlasti u Zagrebu (Podumnjak, Kunac, 2005).

¹⁴ Za tematiku ovisnosti o drogi i zlouporabu droge vezane tekstove objavili su Nikša Dubreta (Dubreta, 2005), Benjamin Perasović (Perasović, 2001), jedan od autora ovoga teksta (Lalić, 1995; Lalić, Nazor, 1997) i neki drugi sociolozi.

¹⁵ Osobito su korisni tekstovi koje je Štulhofer u suautorstvu s Amirom Hodžićem objavio na temu seksualne edukacije u školama kao oblika društvene akcije usmjerene suzbijanju problema vezanih za seksualno ponašanje (Hodžić, Štulhofer, 2002; Hodžić, Štulhofer, 2003).

ma vezanih za seksualno ponašanje i društvene aspekte spolnosti, u rasponu od potencijalno jako opasnoga društvenoga problema kao što je HIV/AIDS do u nas dosta raširenoga problema spolno prenosivih bolesti.¹⁶

Sociološka ispitivanja društvenih problema u suvremenoj Hrvatskoj uglavnom nisu longitudinalne naravi: tek se neki problemi sustavno istražuju tijekom duljega vremenskog razdoblja. Bilo bi korisno da se zasebni društveni problemi i taj fenomen u cijelosti ubuduće dugoročno znanstveno obrađuju, kako bi se dobili podatci o trendovima razvoja društvenih problema u Hrvatskoj. Također moguće je sugerirati da hrvatski sociolozi češće trebaju smještati rezultate svojih istraživanja društvenih problema u širu (regionalnu, europsku i globalnu) perspektivu.

3. Metodološka ograničenja i teškoće

Društveni su problemi vrlo složen predmet sociološkoga istraživanja koji zahtijeva preciziranje pojmovne, konceptualne i druge teorijske osnove analize toga fenomena, ispitivanje iz različitih kutova i perspektiva te prožimanje teorijske i metodološke dimenzije istraživanja. S obzirom na to da u nas ne postoji jasno pojmovno i drugo teorijsko određivanje društvenih problema što ga prihvaća veći broj pripadnika sociološke zajednice, posve je očekivano da u toj zajednici ne postoji usuglašena metodološka praksa u istraživanju toga fenomena.

Na temelju pregleda socioloških istraživanja provedenih u nas nastojali smo, uz ostalo, steći jasan uvid u postojeću metodološku praksu istraživanja fenomena društvenih problema u hrvatskom društvu.

Ponajprije ističemo kako u Hrvatskoj dosad nije provedeno ni jedno istraživanje društvenih problema kojem je taj fenomen u cijelosti bio predmet istraživanja. Nepostojanje takvoga istraživanja je u izrazitoj suprotnosti s očitim velikim znanstvenim i društvenim značenjem fenomena društvenih problema u tranzicijskom hrvatskom društvu koje je već dugo izloženo svekolikoj društvenoj krizi.

U samostalnoj Hrvatskoj, pa ni u razdoblju kad je ona bila sastavnim dijelom bivše federacije, nisu prikupljeni podatci o društvenim problemima kao cjelovitom fenomenu korištenjem kvalitativnih metoda¹⁷ ili kombiniranjem kvalitativnih i kvantitativnih metoda (npr. studije slučaja),¹⁸ nego se taj fenomen ispitivao samo u sklopu kvantitativnih istraživanja koja su imala neki drugi osnovni predmet. Riječ je isključivo o ispitivanjima javnoga mnijenja¹⁹ u kojima su, uz ostala, korištena pitanja o percepciji ili procjeni ispitanika o učestalosti/rasprostranjenosti/važnosti društvenih problema u Hrvatskoj. Tako prikupljeni primarni podatci o društvenim problemima nisu se kontekstualizirali sekundarnim podacima dobivenima korištenjem *desk* metoda.²⁰

¹⁶ Prema rezultatima sistematskoga pregleda zdravlja studenata Sveučilišta u Zagrebu u 2003. godini, nešto manje od 15 posto studentica bilo je zaraženo klamidijom koja može izazvati neplodnost, a među njima je registrirana i visoka stopa zaraženosti virusom HPV koji uzrokuje rak grlića maternice (izvor: Rezultati sistematskoga pregleda studenata Sveučilišta u Zagrebu u 2003. godini).

¹⁷ Milas (2005:573–574) drži kako kvalitativne metode stavljaju naglasak na proces i subjektivno značenje neke pojave bez toga da se ona pritom mjeri ili da joj se pridaju brojčane vrijednosti poput učestalosti, intenziteta ili količine.

¹⁸ Yin (2007) ističe da se korištenjem metode studije slučaja (*case study*) suvremeni socijalni fenomen proučava unutar njegova stvarnog životnog konteksta, osobito kad granice između fenomena i društvenoga konteksta nisu jasne i očite.

¹⁹ Terenskim ili telefonskim anketama provedenima na reprezentativnim uzorcima građana Hrvatske.

²⁰ *Desk* metode obuhvaćaju sustavno prikupljanje i analiziranje već postojećih, najčešće objavljenih podataka, prikupljenih s nekom drugom svrhom, pa se takvi podatci katkad nazivaju i sekundarnim podacima, a *desk*-istraživanja sekundarnim analizama. U postupcima *desk*-istraživanja već prije zabilježeni podatci analiziraju se i sistematiziraju prema kriterijima koje postavlja istraživač i koji su u skladu s ciljevima i svrhom istraživanja. (Lamza Posavec, 2006:170–171)

Ispitivanja javnoga mnijenja, u kojima su se uz ostale teme ispitivali stavovi i mišljenja građana Hrvatske o društvenim problemima, ipak su pružila bitan doprinos znanstvenom istraživanju tog fenomena u našem društvu. Ta su ispitivanja u Hrvatskoj, kao i u drugim zemljama, nenadomjestiv dio metodologije istraživanja društvenih problema u cijelosti pa bi im trebalo dati posebnu pozornost.

Dosadašnja metodološka praksa istraživanja stavova i mišljenja građana o rasprostranjenosti i drugim obilježjima toga fenomena u hrvatskom društvu sadržava niz (mogućih) propusta i pogrešaka, koji dolaze do izražaja u naknadnoj sociološkoj analizi i komparaciji prikupljenih podataka. Razmatrajući postojeću metodološku praksu istraživanja društvenih problema u nas u okviru ispitivanja javnoga mnijenja, uočavamo nekoliko osnovnih metodoloških nedosljednosti u konceptualizaciji i operacionalizaciji istraživanja zbog kojih usporedba i druga analiza dobivenih podataka o društvenim problemima nakon realizacije različitih ispitivanja javnoga mnijenja²¹ gubi na valjanosti.²²

Osnovna ograničenja valjanosti usporedivosti rezultata tih istraživanja odnose se na sljedeće:

➤ različitost u formulacijama pitanja o društvenim problemima u anketnim upitnicima, koja je najuže određena različitim i uglavnom nepreciznim određivanjem pojma društveni problemi;²³

➤ nepostojanje jednoznačnosti formulacije anketnih pitanja koja se odnose na rasprostranjenost/težinu/veličinu društvenih problema u različitim istraživanjima javnoga mnijenja;

➤ korištenje različitih istraživačkih mjernih instrumenata za ustanovljavanje percepcije ispitanika o rasprostranjenosti/težini/veličini društvenih problema u ispitivanjima javnoga mnijenja (ponajprije tzv. otvorenih i zatvorenih pitanja)²⁴;

➤ uporabu različitih vrsta anketa (s obzirom na tehniku realizacije).²⁵

Različitost formulacija pitanja o učestalosti i rasprostranjenosti društvenih problema u Hrvatskoj u anketnim upitnicima onemogućava valjanu usporedbu rezultata istraživanja različitih istraživanja javnoga mnijenja.

U nekim anketnim upitnicima za ispitivanje javnoga mnijenja koriste se i pitanja o društvenim problemima s ponuđenim otvorenim odgovorom. Pokazalo se da ispitanici, odgovarajući na ta pitanja, nerijetko navode probleme koji ih tište kao pojedince, ali koji nisu ujedno i društveni problemi.

Također, zbog svoje slobodne interpretacije značenja pojma društveni problemi ispitanici često pogrešno poistovjećuju značenje toga pojma s nekim drugim pojmovima, ponajviše s društvenim pitanjima i osobnim teškoćama. Smatramo kako na anketno pitanje o rasprostranjenosti društvenih problema treba ponuditi zatvoreni odgovor i definirati bateriju varijabli u takvom odgovoru koji bi sadržavao najvažnije i najučestalije društvene probleme u Hrvatskoj (lista kojih se može sačiniti na temelju analiziranja medija, statističkih podataka i drugih bazičnih podataka). Pritom osobito treba voditi računa o distinkciji društvenih problema (*social problems*) od društvenih pitanja (*social*

²¹ Kao najzornije primjere takvih istraživanja izdvojili smo (rezultate) četiriju ispitivanja javnoga mnijenja građana Hrvatske, provedena tijekom posljednjih pet godina, koja su tematski zahvatila i društvene probleme: Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu (2003), Instituta Ivo Pilar (2005), Agencije GFK (2007) i Agencije Puls (2007). Vidi Prilog 1.

²² Lamza Posavec (2006:206) valjanost definira kao svojstvo istraživačkoga postupka ili rezultata primjene toga postupka koji pokazuje ispituje li taj postupak ono za što se pretpostavlja da ispituje, odnosno koliko dobiveni rezultati odražavaju pojavu koja je predmet istraživanja.

²³ Pitanja iz analiziranih istraživanja posve su različito formulirana. Vidi Prilog 2.

²⁴ Milas navodi otvorena i zatvorena pitanja kao moguće izvore pogrešaka u anketama: "Način i oblik postavljanja pitanja nisu jedini elementi koji utječu na konačno dobivene rezultate. Podjednak utjecaj može imati i broj ponuđenih kategorija za odgovor. Od najvećeg je pritom značenja promotriti odnose pitanja koja ne nude unaprijed smišljene odgovore, tzv. *otvorenih pitanja* i onih koja sadržavaju određeni broj ponuđenih odgovora te ih se, sukladno tome naziva *zatvorenima*" (Milas, 2005:452).

²⁵ U analiziranim ispitivanjima javnoga mnijenja korištene su terenske i telefonske ankete.

issues)²⁶. Tako se može izbjeći pogrešno razumijevanje pitanja, kao i velika disperziranost i otežana obrada dobivenih odgovora, ali i nemogućnost usporedbe rezultata različitih istraživanja zbog različitoga korištenja mjernih instrumenata.²⁷ Usto potrebno je usuglasiti korištenje vrste ankete s obzirom na tehniku primjene.²⁸

Također, smatramo kako bi pri dizajniranju upitnika istraživanja javnoga mnijenja koja se bave (i) društvenim problemima trebalo voditi računa o različitoj rasprostranjenosti društvenih problema u Hrvatskoj na nacionalnoj i lokalnoj/regionalnoj i nacionalnoj razini.²⁹ Slijedom toga, treba uzeti u obzir kako građani koji žive u različitim mjestima i regijama vjerojatno nejednako doživljavaju prisutnost društvenih problema s obzirom na lokalno/regionalnu ili nacionalnu razinu njihove prisutnosti.³⁰ Dakle, držimo kako u istraživanjima javnoga mnijenja treba zasebno (koristeći se odvojenim pitanjima) ispitivati stavove i mišljenja građana o rasprostranjenosti, težini i drugim obilježjima društvenih problema na nacionalnoj i na lokalno/regionalnoj razini.

Kad je riječ o kvalitativnim metodama, one su u istraživanjima društvenih problema u Hrvatskoj nedostavno korištene, i to isključivo u istraživanjima nekih zasebnih društvenih problema (navijačkoga nasilja, ovisnosti o drogi, teškoća položaja etničkih manjina i nekih drugih). Registrirana su tek pojedina istraživanja zasebnih društvenih problema u kojima se kombiniralo korištenje kvalitativnih (promatranje sa sudjelovanjem, studije slučaja, grupni intervju i drugih) i kvantitativnih metoda. Taj je nedostatak prema našem sudu vrlo štetan jer se kombiniranje tih dviju osnovnih vrsta metoda u SAD-u i drugim razvijenim zemljama svijeta pokazalo kao razvijeni metodološki postupak koji ima posebnu vrijednost upravo u istraživanjima društvenih problema koji imaju obilježja društvene devijacije. Naime ti se problemi uglavnom zbivaju na rubovima društvenoga života, nerijetko su povezani s kršenjima zakona i drugih uputa za ponašanje, te su često osobito delikatni za izravne aktere i njihove socijalne interakcije, pa se zbog svega toga ne mogu valjano i sveobuhvatno istražiti samo korištenjem ankete i drugih kvantitativnih metoda koje za razliku od onih kvalitativnih nisu pogodne za ispitivanje doživljaja i značenja izravnih aktera.

III. ZAKLJUČAK

Zaključno ocjenjujemo kako suvremena sociologija u Hrvatskoj nije pridala takvu pozornost fenomenu društvenih problema koja bi bila u skladu s bjelodanom raširenošću i ozbiljnošću raznovrsnih društvenih problema u nas. Iako su neki zasebni društveni problemi razmjerno valjano istraženi, ni prema kvantitativnoj zastupljenosti istraživanja i radova, ni prema njihovoj teorijskoj utemeljenosti i metodološkoj kakvoći, sociologija u Hrvatskoj s tim u vezi često nije bila “na visini zadatka”.

²⁶ Društvena pitanja (*social issues*) moguće je definirati kao pojave koje su bitne za društvo u cijelosti i kao takve izazivaju pozornost javnosti, bez obzira na to izazivaju li ili ne izazivaju zabrinutost građana. Dakle sve društvene probleme treba motriti kao društvena pitanja, ali sva društvena pitanja nisu društveni problemi. Primjerice, “razvoj turizma” je društveno pitanje, ali nije društveni problem (primjer iz istraživanja GFK 2007).

²⁷ Npr. nemoguća usporedba otvorenih odgovora (do tri najveća problema), zatvorenih odgovora (do tri najveća problema), zatvoreni / lista problema i ocjena važnosti Likertovom skalom od pet stupnjeva itd. Vidi Prilog I.

²⁸ Terenske su ankete pouzdanije i preciznije od telefonskih anketa.

²⁹ Moguće je uočiti kako ispitanici u istraživanjima javnoga mnijenja semantički ne percipiraju društvene probleme na isti način ako nije prisutna distinkcija (percepcije) problema na lokalno/regionalnoj i nacionalnoj razini. Stavovi i mišljenja građana o društvenim problemima u lokalnoj/regionalnoj sredini vjerojatno su znatno uvjetovani životnom svakodnevicom i neposrednim iskustvom, dok su njihove spoznaje o društvenim problemima na nacionalnoj razini dijelom apstraktno iskustvo posredovano medijima i konstrukcijom zbilje “sporne zajednice” (Katunarić, 2003).

³⁰ Korisnost zasebnoga ispitivanja percepcije građana o društvenim problemima na nacionalnoj i lokalnoj razini pokazala se u istraživanju “Stavovi javnosti o nevladinim organizacijama” koje je za potrebe Academy for Educational Development 2005. godine proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (Franc i dr., 2006).

Ova je analiza pokazala kako je obrada fenomena društvenih problema u cijelosti, a posebno nezaposlenosti, depopulacije, kriminala i nekih drugih zasebnih društvenih problema, u suvremenoj Hrvatskoj opterećena raznovrsnim (teorijskim, metodološkim i drugim) nedostacima i teškoćama. Držimo kako se zbog teškoća u ispitivanju društvenih problema sužava spoznajna osnova koja je nužna za osiguranje obuhvatnosti i kvalitete poopćivosti u znanosti o društvu u nas, koja se odnosi na sociologiju kao “dijagnozu određenoga vremena” (Vrcan, 2005) i posebice – imajući na umu da je hrvatsko društvo već skoro tri desetljeća izloženo ekonomskoj i društvenoj krizi – sociologiju kao “znanost o društvenoj krizi” (Ferraroti, 1993).

Naposljetku, ističemo kako složeni fenomen društveni problemi u cijelosti kao i zasebne društvene probleme treba istraživati longitudinalno (kako bi se pratila dinamika toga fenomena), na temelju usuglašenoga određenja pojma društvenih problema i za to vezanih razvijenih teorijskih koncepata, korištenjem istovjetno formuliranih anketnih pitanja te kombiniranjem kvalitativnih i kvantitativnih metoda. Upravo se tako, smatramo, može steći valjan i cjelovit uvid u pojavnost i uvjetovanost, objektivnu prisutnost i subjektivnu zasnovanost te druge ključne aspekte vrlo bitnoga fenomena društvenih problema te prevladati neke velike bijele mrlje na sociološkoj mapi Hrvatske.

LITERATURA

- Becker, Howard S. (1963) **Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance**. New York: Free Press.
- Berger, Peter L. i Thomas Luckmann (1985) **The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge**. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books.
- Best, Joel (2004) “Theoretical Issues in the Study of Social Problems and Deviance”, u: G. Ritzer (ur.) **Handbook of Social Problems. A Comparative International Perspective**. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Bičanić, Rudolf (1996) **Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima**. Zagreb: Globus.
- Buzov, Željko i sur. (1989) **Navijačko pleme: prvo YU istraživanje**. Zagreb: RZ RK SSOH.
- Cifrić, Ivan, Ognjen Čaldarović, Rade Kalanj i Krešimir Kufrin (1998) **Društveni razvoj i ekološka modernizacija. Prilozi sociologiji tranzicije**. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Čengić, Drago (1995) **Manageri i privatizacija. Sociološki aspekti preuzimanja poduzeća**. Zagreb: Ali-ne-a.
- Čular, Goran (ur.) (2005) **Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj**. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Čulig, Benjamin (2005) Analiza procjene aktualnih društvenih i političkih problema u Hrvatskoj. **Socijalna ekologija** 14(3):217-234.
- Denzin, Norman K. i Yvona S. Lincoln (2004) Methodological Issues in the Study of Social Problems, u: G. Ritzer (ur.) **Handbook of Social Problems. A Comparative International Perspective**. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Dubreta, Nikša (2005) **Društvo i odnos prema drogama. Sociokulturni kontekst upotrebe kanabisa**. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Pučko otvoreno sveučilište.
- Edelman, Murray (2003) **Konstrukcija političkog spektakla**. Zagreb: Politička kultura, Nakladničko-izdavački zavod.
- Eitzen, D. Stanley i Maxine Baca Zinn (ur.) (2006) **Social Problems**. Boston, New York, San Francisco, Mexico City, Montreal, Toronto, London, Madrid, Munich, Paris, Hong Kong, Singapore, Tokyo, Cape Town, Sydney: Pearson.
- Elias, Norbert (1970) **What is Sociology?** London: Hutchinson.
- Fanuko, Nenad (2005) Prirodni tokovi društva i uzbudljiva lakoća teorije. U počast profesoru Josipu Župano-vu. **Revija za sociologiju** 36(3-4):129-139.
- Ferrarotti, Franco (1993) **La tentazione dell'oblio**. Rim, Bari: Laterza.
- Franičević, Vojmir (2002) Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj. **Politička misao** 39(1):3-34.

- Galović, Gordana (2006) Svaki peti Hrvat ima više od 60 godina. **Jutarnji list**, Zagreb, 30. listopada.
- Grubišić, Ivan i sur. (1997) **Pojavnost i uvjetovanost zlorabe droge u Splitu. Nalazi istraživanja i rasprava s okruglog stola**. Split: Grad Split, Informacijski centar za mlade.
- Hodžić, Amir i Aleksandar Štulhofer (2002) Seksualna edukacija u školi: inozemna iskustva. **Napredak** 143(4):452-461.
- Hodžić, Amir i Aleksandar Štulhofer (2003) Seksualna edukacija u školi: što je s Hrvatskom?. **Napredak** 144(1):40-52.
- Kardov, Kruno (2002) Od politike rata do politike prostora: posljedice rata na društveni život Vukovara. **Polemos** 5(1-2):99-115.
- Katunarić, Vjeran (2003) **Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu**. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Kregar, Josip (1999) **Nastanak predatorskoga kapitalizma i korupcija**. Zagreb: RIFIN.
- Kuvačić, Ivan (1986) **Obuzdana utopija**. Zagreb: Naprijed.
- Lalić, Dražen (1993) **Torcida: Pogled iznutra**. Zagreb: AGM.
- Lalić, Dražen (2003.) **Split kontra Splita. Pogled sociologa na probleme jednoga grada**. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Lalić, Dražen (1995) Ekonomska reprodukcija ovisnosti o heroinu – Split devedesetih. **Revija za sociologiju** 26(3-4):209-218.
- Lalić, Dražen i Mirjana Nazor (1997) **Narkomani: smrtopisi**. Zagreb: Alinea.
- Lamza Posavec, Vesna (1997) Odbijanje ankete u istraživanjima javnoga mnijenja. **Društvena istraživanja** 6(32):747-772.
- Lamza Posavec, Vesna (2006) **Metode društvenih istraživanja. Skripta za studente politologije**. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Malenica, Zoran (2007) **Ogledi o hrvatskom društvu. Prilog sociologiji hrvatskog društva**. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Matić, Renato (2003) **Društvena promocija bezakonja: uvod u sociologiju devijantnosti**. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Merton, Robert K. (1961) Social Problems and Sociological Theory, u: R. K. Merton i R. A. Nisbet (ur.) **Contemporary Social Problems**, New York: Harcourt, Brace & World.
- Milas, Goran (2005) **Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima**. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Mills, C. Wright (1959) **Sociological Imagination**. New York: Oxford University Press.
- Mills, C. Wright (1962) The Big City: Private Troubles and Public Issues, u: I. L. Horowitz (ur.) **Power, Politics, and People: The Collected Essays of C. Wright Mills**. New York: Ballantine Books.
- Perasović, Benjamin (1989) Nogometni navijači kao dio omladinske subkulture. **Potkulture** 2-4:75–86.
- Perasović, Benjamin (2001) **Urbana plemena. Sociologija supkultura u Hrvatskoj**. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Podumnjak, Munir i Suzana Kunac (2005) **Policy analiza: tajni procesi javne nabave u Gradu Zagrebu**. Zagreb: B.a.B.e.
- Ritzer, George (ur.) (2004) **Handbook of Social Problems. A Comparative International Perspective**. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Sekulić, Duško, Željka Šporer, Randy Hodson, Garth Massey i Josip Županov (2004) **Sukobi i tolerancija. O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracije**. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Šonje, Velimir i Aleksandar Štulhofer (1995) Ne tako opasne veze sociologije i ekonomike: skica socioekonomskog modela institucionalne promjene. **Revija za sociologiju** 26(3-4):189-202.
- Štulhofer, Aleksandar (2000) Govoriti jedno, činiti drugo? Spol, stavovi o spolnosti i heteroseksualno ponašanje u urbanoj Hrvatskoj. **Revija za sociologiju** 31(1-2):63-79.
- Štulhofer, Aleksandar i Theo Sandfort (ur.) (2005) **Sexuality and Gender in Postcommunist Eastern Europe and Russia**. New York, London, Oxford: The Haworth Press.
- Šućur, Zoran (2001) **Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji**. Zagreb: Pravni fakultet.
- Šućur, Zoran (2004) Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. **Revija za sociologiju** 35(1-2):45-60.

- Tomić-Koludrović, Inga i Suzana Kunac (2000) **Rizici modernizacije. Žene u Hrvatskoj devedesetih**. Split: Udruga građana Stope nade.
- Trajković, Sergej (2005) Za 50 godina izumrijet će 12 gradova u Hrvatskoj. **Jutarnji list**, Zagreb, 15. siječnja.
- Vrcan, Srđan (2003) **Nogomet – Politika – Nasilje**. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Vrcan, Srđan (2005) Suvremeni prijepori oko sociologije Ulrich Beck, Zygmunt Bauman i Ernest Gellner. **Revija za sociologiju** 36(3-4):157-169.
- Vrcan, Srđan (2006) **Nacija, nacionalizam, moderna država. Između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija**. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Yin, Robert K. (2007) **Studija slučaja. Dizajn i metode**. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Žunec, Ozren (1998) **Rat i društvo. Oglеди iz sociologije vojske i rata**. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Županov, Josip (1995) **Poslije potopa**. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Županov, Josip (2000) Diskusija na okruglom stolu Hrvatska između demokracije i političkog nasilja, u: **Hrvatska između demokracije i političkog nasilja**. Zagreb: Građanski odbor za ljudska prava.
- Županov, Josip (2002) Predgovor knjizi Mladi uoči trećeg milenija, u: V. Ilišin i F. Radin (ur.) **Mladi uoči trećeg milenija**. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Županov, Josip (2002) **Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma. Odabrane rasprave i eseji (1995-2001.)**. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

PRILOZI

Prilog 1.

Formulacije pitanja vezanih za društvene probleme u karakterističnim istraživanjima javnoga mnijenja koja su uz ostalo ispitivala društvene probleme u Hrvatskoj u posljednjih četiri godine:

FPZG, 2003.
Koji je po Vašem mišljenju najveći društveni problem u Hrvatskoj danas? (Izaberite do 3 problema – zatvoreni odgovor)
PILAR/AED, 2005.
Prema Vašem mišljenju, koja su tri osnovna problema u hrvatskom društvu? (otvoreni odgovor)
PULS, 2007.
Koja su tri najveća problema u zemlji? (otvoreni odgovor)
GFK 2007.
Ponuden zatvoreni odgovor s listom problema za ocjenu važnosti ispitanicima na Likertovoj skali od pet stupnjeva (od “uopće nije važno” do “izrazito važno”)

Prilog 2.

Rezultati karakterističnih istraživanja javnoga mnijenja koja su uz ostalo ispitivala društvene probleme u Hrvatskoj u posljednje četiri godine (zbog manjka prostora navodimo samo 10 problema s najvišim frekvencijama odgovora):

Otvoreni odgovor – tri najveća problema	%	Otvoreni odgovor – tri osnovna problema	%	Otvoreni odgovor – tri najveća problema	%	Zatvoreni odgovor – ocjena ponuđenih problema na Likertovoj skali	% – (izrazito i donekle važni)
nezaposlenost	75	nezaposlenost	69,2	nezaposlenost	73	stvaranje novih radnih mjesta	99
korupcija	62	korupcija	55,4	mito i korupcija	35	gospodarski rast i razvoj	99
kriminal	44	siromaštvo	24,3	status umirovljenika	18	sve što ima odraz na rast standarda	98
siromaštvo	37	gospod. i poljoprivreda	17,4	male plaće	15	reforma i razvoj zdravstva	98
propadanje privrede	32	kriminal	16,8	standard	13	socijalna pravda	97
ovisnost o drogi	15	političari	13,3	zdravstvo	11	suzbijanje korupcije	97
političke podjele i sukobi	9,4	narkomanija i alkohol.	10,3	kriminal i krađa	8,9	zaštita ljudskih prava	96
nasilje	8,2	uprava	8,7	gospodarstvo	7,9	sveobuhvatno rješenje mirovina	96
depopulacija	5,1	standard	8,6	siromaštvo / neimaština	7,2	razvoj poljoprivrede	96
zagađenje okoliša	4,5	niski prihodi	5,6	sudstvo	7	reforma i razvoj obrazovanja	95
FPZG (2003.)		Pilar (2005.)		PULS (2007.)		GFK (2007.)	

THE RESEARCH OF SOCIAL PROBLEMS: BLANK AREAS ON THE SOCIOLOGICAL MAP OF CROATIA

DRAŽEN LALIĆ

Faculty of Political Science
University of Zagreb

MARKO MUSTAPIĆ

Institute of Social Sciences
Ivo Pilar, Zagreb

In this article, the authors draw on an evaluation made by Josip Županov in 2002, which refers to the “large blank areas” with regard to social phenomena on the sociological map of Croatia. Namely, sociologists do not have the empirical data (or only have access to very little data) and further lack systematic data on some relevant social issues that hinders them from making sociological generalizations. Moreover, it is emphasized how these shortcomings are particularly evident in research on the phenomena of social problems. The authors emphasize how some phenomena could be recognized as a social problem not only because of their (characteristics, changes) in objective social reality, but also based on subjective determination and design. It is noted that social problems in contemporary Croatia are in a cause-and-effect relationship with features of a complex social context. These include difficulties related to processes of transition, modernization and globalization and with the consequences of war as well as a general social crisis. In this article, the basic limitations and difficulties with sociological analysis of social problems in contemporary Croatia are analyzed at three levels: theoretical, empirical and methodological. The authors conclude, as a result of the confirmed varied limitations and the lack of sociological analysis of social problems, the scope and quality of generalizations which pertain to sociology are a “diagnosis of a specific time” (Srđan Vrcan) and specially a “science on the social crisis” (Franco Ferrarotti).

Keywords: SOCIAL PROBLEMS, SOCIOLOGY, SOCIOLOGICAL THEORY, EMPIRICAL RESEARCH, METHODOLOGY, CROATIA